

SAKARYA NEHRİ'NİN İNCİSİ OSMANELİ (LEFKE)

TARİH • KÜLTÜR • MİMARİ • COĞRAFYA

SAKARYA NEHRİ'NİN İNCİSİ OSMANELİ (LEFKE)

Yayın Koordinatörü | **Ahmet Dündar**

Yayın Yönetmeni | **Zeynep Yeşilova**

Editörler | **İlhami Yurdakul • Ali Okumuş**

Kapak Tasarımı | **Yunus Karaaslan**

Kapak Fotoğrafı | **Adem Sönmez**

Sayfa Düzeni | **Bilal Şenel**

ISBN | 978-625-7059-92-3

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK

Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1

Fatih - İstanbul

Tel: +90 212 528 85 41

bilgi@idealkultur.com

Kültür Bakanlığı Sertifika No: 46699

Baskı ve Cilt | **Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti**

Sertifika No: 41707

1. Baskı | İstanbul, 2023

Eserde yer alan yazıların sorumluluğu yazarlara ait olup editör ve yayınevi mesul tutulamaz.

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Esere Ait Kütüphane Katalog Kartına
Karekodu Okutarak Ulaşabilirsiniz.

Lefke'nin Tanzimat Yılları

Ayla Efe*

Ceren Necipoğlu'na**

Bu yazıda, Tanzimat'ın ilk 10 yılı içinde “Lefke'nin nasıl bir yer” olduğu ele alınacaktır. Özellikle odaklanılacak konular; Lefke'nin idari yapısı, tahmini nüfus bilgisi ile birlikte iş gücü, tarımsal üretim, kırsal borçluluk, sermaye ihtiyacı ve vergi yükümlülüğü çerçevesinde Lefke'nin ekonomik yapısıdır. Kullanacağım temel kaynaklar; Tanzimat'ın mali merkezleşme politikası ve Tensikat-ı mülkiye hedefi paralelinde yürütülen uygulamalarla ilgili Osmanlı arşiv kayıtları olacaktır. Yazıda “mikro” ölçekte elde edilecek bulgular, “Lefke'nin Tanzimat yıllarının” aydınlatılması adına şüphesiz kıymetli olacaktır. Bununla birlikte bu verilerin, Lefke özelinden Tanzimat'ı “taşradan okuma ve anlamlandırmaya” yeni cevaplar sunacağımı da göz ardı etmemek gerekir.

1. Lefke'nin İdari Yapısı

Arşiv kayıtları; Lefke'nin Tanzimat öncesinde “voyvadalık” olduğunu gösteriyor. Voyvadalık; has, serbest tımarlar mutasarrıfları ile vali vb. yöneticilere tahsis edilen geliri toplayan “vekil yöneticilik” demektir. Tanzimat öncesinde birçok köy, kasaba ve hatta şehrin doğrudan “hazineye”

* Prof. Dr. Ayla EFE, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

** Sevgili Arkadaşım Fatma Ceren Necipoğlu, 2009 senesinde Brezilya'dan dönüşte düşen uçağının yollarından birisi idi. Osmaneli'yi hep görmek istemişti. Bu yazı onun aziz hatırası ile kaleme alınmıştır. Sevgiyle rahmetle, özlemle.

bağlanarak voyvodalıkla idare edildiği bilinmektedir.¹ Nitekim 1837 de Lefke voyvodası, Hüseyin Ağa'dır. Tanzimat ilan edildiğinde de bu görevi kapıcıbaşlarından Mehmet Sadık Ağa yürütmektedir.²

3 Kasım 1839 da ilan edilen Tanzimat'ın öncelikli amacı, ödeme gücünü dikkate almayan geleneksel vergi sistemi yerine, doğrudan geliri ve serveti vergilendiren, istisna ve muafiyetlere yer vermeden, ödeme gücü olan herkesi vergi yükümlüsü haline getiren ve bu gelirleri etkin bir malî bürokrasi kanalıyla doğrudan devlet adına toplayan bir malî sistem oluşturmaktı. Muhassıllık idaresi de bu amaca yönelik ihdas edilen bir kurumdu. Bünyesinde, taşradaki mali, idari, adli işlerin yeniden organizasyonu ve yeni görev alanları ve yetki tanımlarının belirlenmesini getiriyordu. Bu bağlamda radikal ve pek çok işin yüklendiği bir örgütlenme idi.

Elimizdeki kayıtlar Lefke'nin muhassıllık idaresine erken tarihte dahil olduğunu göstermektedir. Zira 3 Nisan 1840 tarihli padişah hattında Lefke'ye muhassıl atandığını görüyoruz. Ancak bu atamayı Lefke de bağımsız bir muhassıllık idaresinin teşekkülü olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü Muhassıllık, kurumsal yapısının ve kadrolarının peşinen en başından belirlendiği değişmez kurallara bağlandığı bir örgütlenme tarzına sahip değildi. Her ne kadar ilk etapta her kazaya bir muhassıl görevlendirmesi kararı varsa da sonrasında, sancak merkezi olan kazalara muhassıl-ı emval, büyük meclis ve albay rütbesinde bir zabitanın atanması sancağa bağlı kazalarda ise muhassıl vekili ve küçük meclis ve daha alt rütbede askeri zabitanın tayini şeklinde bir örgütlenme uygulanmıştı.³ İşte Lefke, bu karar gereğince Şubat 1840'dan itibaren Söğüt ve Akhisar (Pamukova) ile birlikte Bilecik Muhassıllığı içinde, bir alt-muhassıllık idaresi içine alınmıştır.⁴ Nitekim bu dönemde Bilecik Muhassıllık Büyük Meclisi tarafından Lefke köylerine 6 Nisan 1840'da muhtar ataması⁵ 29 Temmuz 1840'da da piyade ve süvari zabitan istihdamı yapmıştır.⁶

1 Voyvodalar, bölgelerin vergilerini toplayarak hazineye veya ilgiliye ödemekle yükümlüydüler. Bunun yanı sıra yönetimlerine verilen yerin güvenliğini sağlama gerektiğinde halktan asker toplayıp sefere katılmakla görevli idi. Her yılın Mart ayında birer yıllığına ilgili hazine tarafından atanırlardı. Ancak daha uzun süre voyvodalık yapmakta mümkündü. bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)*, İmge Yay. Ankara 2007, s. 121-123.

2 Hüseyin ağanın voyvodalığa atanması dolayısıyla Lefkelilerin teşekkülü kadı tarafından merkeze iletilmiştir. Bu da halkın taleplerinin voyvoda atanmasında etkili olduğunu gösterir. BOA. HAT, nr. 757/35788; Kapıcıbaşı Mehmet Sadık Ağanın Lefke voyvodalığına atanması için bkz. BOA. C.AS, nr. 564/ 23775.

3 Muhassıllık idaresi için bkz. Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.

4 Bu ilk organizasyonda Bilecik Muhassılı Kapıcıbaşı Himmet Ağadır. Takvim-i Vekayı, defa 193.

5 BOA. ML.MSF.d 1517. Defterin kapağında muhtar atamalarının 6 Nisan 1840 da yazmaktadır.

6 Askeri zabitanın bir yıllık maaş tutarı 16 kese 28520 kuruştur. Bu meblağ meclis tarafından ödenmiştir. BOA. ML.MSF. d. 1403.

Tablo 1’de Lefke köylerine tayin edilen muhtarların Bilecik Muhassıllık Meclisi tarafından tahsis edilen ücretleri verilmiştir.

Tablo 1: Lefke Köylerine Atanan Muhtarlar ve Tahsis Edilen Maaşları

Köy	Muhtar-ı evvel Maaşı (kr)	Köy	Muhtar-ı evvel Maaşı (kr)
Mededli	1000	Bereket	300
Kuzguncu	150	Kaşıkcı	200
Kızılöz	300	İncirli	500
Yenice-İ Kebir	500	Ericcek	150
Yenice-İ Sağır	300	Üyük	300
Borucak	200	Çiftlik	200
Avdan	200	Beşeler	150
Karaağaç	500	Belenalan	400
Balçıkhisar	200	Soğucak Pınar	500
Akçapınar	200	Ciciler	300
Dereyük	250	Selçik	300
Eğerce	500	İspire (?)	150
Düzmeşe	500		

Tarih, Aralık 1840’ı gösterdiğinde ise; muhassıllık idaresinde yapısal düzenlemelerin yapıldığı görülür. İşte bu kararın paralelinde Bilecik muhassıllığı da feshedilip, Eskişehir muhassıllığıyla birleştirilir.⁷ Dönemin Bilecik muhassılı Emin Ağanın statüsü 2500 kuruş maaşla muhassıl vekili olarak yeniden tanımlanır. Zaptiye memuru Binbaşı Mustafa Ağa’nın yerine tenzili maaş ile bir Yüzbaşı, Bilecik Muhassıllık Büyük Meclisinin statüsü de küçük meclis olarak yeniden düzenlenir.⁸ Dolayısıyla Bilecik’in 1841 senesi itibarıyla idari, mali, adli, vb. tüm işleri Eskişehir muhassıllığı bünyesinde yürütülmeye başlanır. Ne var ki Lefke’nin bu süreçteki statüsü net bir şekilde belirlemek mümkün olmadı. Zira Eskişehir muhassıllığı dahilindeki kazalar listesinde Bilecik, Söğüt ve Göynük görülmesine rağmen Lefke’ye dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁹ Ancak 1842 senesinde muhassıllık kaldırılarak, eyalet merkezlerinde müşirlik ve defterdarlık sistemine geçilmiş ve eş zamanlı “kaza” idaresi teşkil edilmiştir. Lefke de bu

7 BOA. İDH. Nr. 515.

8 BOA. ML.MKT. nr. 115 ve 117.

9 Eskişehir’e ilhak olan Bilecik muhassıllığı ve Söğüt, Göynük kazasının gelirler bilgileri için bkz. Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, s. 132. Mart 1842 de büyük meclis Söğüt’te toplanmaya başlar ve aynı yıl muhassıllık idaresine son verilir.

süreçte kaza idari birimine dahil olan yerlerden birisi olmuştur. Yalnız bu kaza idaresini, daha önce bilinen ve kadı yönetiminde ki “idari ve şer’i” birim olarak görmemek gerekir. Zira bilindiği gibi, mahkemenin kadı veya naibin bulunduğu her yerleşim bölgesi, eyalet merkezi sancak veya voyvodalıkla yönetilen kasaba ve köyler topluluğu ve adli birim olarak Tanzimat’ın ilanına dek kaza adı altında varlığını devam ettirmişti. Nitekim Lefke’nin de voyvodalık olduğu dönemde, kayıtlarda “kaza idaresi” olarak geçtiğinden daha önce söz edilmişti. Ancak 1842’de tesis edilen bu kaza idaresi, Tanzimat öncesindeki kaza idaresi ile aynı değildir. İhdasında, muhassıllıktan beklenen faydanın sağlanmaması ve aşar tahsilinde yaşanan sıkıntıların etkili olduğu sınırları belirli “yeni idari ve mali” bir birimdir.¹⁰ Ve bu yeni idari birimde; ileri gelen aile mensubu kimselerden birisinin kaza müdürü tayin edildiği ve kaza meclislerinin de statüsü yeniden belirlenerek görevine devam ettiği görülmektedir.¹¹

İşte Lefke’nin kaza idaresine geçişine dair elimizdeki ilk bulgular, kaza müdürlerinin tayini ile ilgilidir. Mesela;

- Lefke kaza müdürü Mehmet’in ölümü yerine Abdullah Ağa’nın müdür atanması için Hüdavendigâr meclisi mazbatası
- 500 kuruş alan Abdullah ağanın vefatı üzerine yerine Lefke hane-danından Cebeci Abdullah Ağa halkın talebi ile atanmış¹²
- Sabık müdür Seyit Ali’nin yeniden atanması¹³

Lefke kaza meclisi ise, bu dönemde müdür, naip, iki Müslim aza, bir kocabaş olmak üzere 5 kişiden oluşmaktadır. Ve bu meclis, Tanzimat’ın bundan sonra yürütülecek politikaların en önemli uygulayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2’de de kaza sınırları içinde yer alan mahaller ve bağlı köyler hane sayıları ile birlikte gösterilmiştir:¹⁴

¹⁰ Çadırcı, s. 232.

¹¹ Mali idari yetkilerin aynı kadroda birleştirildiği bu yeni bir yönetim aynı zamanda mülki sınırları belirli bir idareye geçiş demektir. Ayrıntılı bilgi için Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi 1840-1876” *Tanzimat Sürecinde Türkiye’de, Ülke Yönetimi*, İmge Yay, Ankara 2007, s.97-133; meclisler için bkz: Ayla Efe, “Tanzimat’ın Eyalet Reformları: Silistre Örneği” *Karadeniz Araştırmaları*, 22, 2009, s. 87. Ayla Efe, “Tanzimat’ın Misyon ve Vizyonu: Ülkenin Zenginleşmesi, Halkın Refah Seviyesinin Yükseltilmesi” *Musa Çadırcıya Armağan Yazılar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 111.

¹² BOA. İ.MVL nr. 245/49

¹³ BOA. A.MKT. UM. Nr. 202/3

¹⁴ Tablodaki veriler 1845 tarihli temettuat defter (BOA.ML.VRD.TMT.d.) kayıtları baz alınarak düzenlenmiştir.

Tablo 2: Lefke mahalle ve köyleri

Mahalle	Hane Sayısı	Köy	Hane Sayısı	Köy	Hane Sayısı	Köy	Hane Sayısı
Cami-i cedit	31	Mededli	107	Balçıkhisar	22	Ericek	9
Cami-i kebir	50	Kuzguncu	20	Akçapınar	31	Üyük	19
Balaban	82	Kızılöz	30	Dereyük	21	Çiftlik	18
Dere	81	Yenice-i Kebir	71	Eğerce	49	Beşeler	5
Hacıhamza	41	Yenice-i Sağır	26	Düzmeşe	46	Belenalan	51
Sığırlık	61	Borucak	19	Bereket	34	Soğucak Pınar	63
Mengere (reaya)	43	Avdan	12	Kaşıkcı	17	Ciciler	33
Kenise (reaya)	68	Karaağaç	53	İncirli	47	Selçik	33

2. Lefke'nin Nüfusu

Nüfus, sanayi öncesi tüm devletlerde olduğu gibi, Osmanlı devleti için de asker, vergi kaynağı ve iş gücü demektir. Tanzimat bürokratları, kendisinden önceki yöneticiler gibi nüfus artışını engelleyen sorunların çözümüne yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Eski yönetim stratejisinden farklı olarak konuya kalkınma meselesinin bir parçası olarak yaklaşmışlardır. Nitekim adına Tensikat-ı mülkiye dedikleri kalkınma programı paralelinde merkezden gönderilen imar meclisleri aracılığıyla bölgesel kalkınmaya yönelik fizibilite çalışmaları başlatmışlardır.¹⁵ Bu doğrultuda nüfus artışının arkasındaki engel olarak tanımladıkları “evlilik göreneklerine” dair de yeni düzenlemeler yapmışlardır.

Tablo 3'te imar meclisi üyelerinin Lefke de düğün masrafları ile ilgili tespitleri ve buna karşı getirdikleri yeni düzenlemelere yer verilmiştir. Üstelik yeni düzenlemelerin takibi zorunlu görülüp kaza meclisi bu işle sorumlu tutulmuştur.

15 BOA. A.MKT, nr. 26/64

Tablo 3: Lefke 'de Evlilik Gelenekleri ve Yeni Düzenlemeler

Masraf türü	Mevcut (kr)	Sonuç	Yeni düzenleme (kr)
Nişanlılık evresinde "İdiyye sinesi" süre 3-5 yıl uzarsa	300-500	Zenginlerin servet birikimleri harap oluyor, orta halli geçinenler borca giriyor (borçlanarak alınan 500 kr'a aldığı düğün eşyasını 100 kr satmak zorunda kalıyorlar yine de kalan borçlarından daha fazla faiz ödemek zorunda kalıyorlar), fakir (zaif'ül-iktidar) olanlar ömürlerinin sonuna kadar bekar kalıyor. Nüfusunun azalması söz konusu	-
Düğün masrafı (zenginler)	6000		En fazla 2500
Düğün masrafı (orta halliler)	3000		1000-1500
Düğün masrafı (fakirler)	1500		500-750
Çeyiz	Eşit kıymette		Belirlenen eşit kıymette

Peki yirmidört köyü sekiz mahallesi (altısı Müslüm ikisi Gayrimüslim) olan ve 1293 hanenin yaşadığı Lefke de kaç kişi yaşıyordu?

Bu sorunun cevabına dair elimde iki farklı bulgu vardır. Bunlardan ilki, klasik Osmanlı tarih çalışmalarında tahmini nüfus hesaplamalarında kullanılan yöntemle elde edilen veridir. Yani vergi kayıtlarında ki hane sayısının beş (5) çarpanı ile hesaplanmasından elde edilen tahmini nüfus bilgisidir.¹⁶ Nitekim bu doğrultuda 1845 tarihli Temettuat defterlerindeki hane sayısını (1293) esas alıp beş ile çarptığımızda Lefke'nin tahmini nüfusunun 6465 kişi olduğunu görürüz. Ancak 1845 tarihli İmar Meclis Raporundaki bir başka veriyi esas aldığım da bu tahmini nüfus bilgisinin yüksek olduğu anlaşılır. Şöyle ki; raporda harir ziraatı ile ilgilenenlerin 356 kişi ve toplam 1100 nüfus olduğu bilgisine yer verilmiştir. Ki bu rakamlar yerinde yapılan gerçek tespitlere işaret eder. Dolayısıyla 356 kişinin aynı zaman hane reisi olduğu kanaati ile hareket ettiğimizde hane de yaşayan toplam kişiye işaret eden beş (5) çarpanın Lefke özelinde üç (3,08) olduğu görülür. Bu nedenle Lefke de yaşayan tahmini nüfusun 3879 ila 3982 arasında değiştiğini söylemek mümkündür.

16 Ömer Lütü Barkan ve Nejat Göyünç'ün önerileridir.

3. Lefke'nin Ekonomik Yapısı

Tanzimat'ın ülkenin zenginleşmesi halkın refah seviyesinin yükseltilmesi gibi bir vizyonu vardı. Ferman da bu; “imar-ı mülk ve tebaa” şeklinde ifade edilmişti. 1843-1845 yılları arasında da tarımdan ticarete, sanayiye, eğitime, vergi iyileştirmelerine, halka kredi verilmesine ve yol köprü yapılmasına kadar bir paket program şekline dönüştürülüp aşamalı/tedrici bir şekilde uygulamaya sokulmuştu.¹⁷

İşte adına Tensikat-ı mülkiye denilen bu programının uygulanma sürecinden elde edilen bulgular, Lefke'nin ekonomik yapısını izah etmek amacıyla kullanılacaktır. Bu bağlamda tarımsal üretimin niteliği, işgücü dağılımı, kırsal borçluluk ve sermaye ihtiyacı ile vergilendirme düzeni üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

Tarımsal üretim

Malum olduğu üzere tarımsal üretim; arazi, su ve iklim koşulları gibi coğrafi faktörlerle birlikte hayvan sayısı ve zirai araç gerecin yeterliliği, yolların durumuyla doğrudan bağlantılı bir meseledir.

Bu bağlamda 4 Ağustos 1845 de tarihli İmar Meclisi raporu Lefke'de “olumlu ve olumsuz” koşulların bir arada var olduğunu göstermektedir. Şöyle ki;¹⁸

- Arazi taşlık, tarımsal üretim 3-4 sene de bir yapılabiliyor,
- Arazi bağ ve dut bahçeleri ile kaplıdır.
- Sakarya nehri sulamada kullanıyor; ancak nehrin taşması nedeniyle bent yapılması zorunludur.
- Kaza içinde yollar düzgündür.
- Tarımsal araç-gereç yeterlidir.
- Kazanın pazar yeri Bilecik, limanı Karamürsel'dir.
- Kazada 4 tekerlekli araba yeterli değildir.
- Pazaryerine ve limana ulaşım hayvanlarla sağlanmaktadır.

17 Tensikat-ı mülkiye programı hakkında ve uygulama sürecine dair bkz. Ayla Efe, “Tanzimat Devleti İmar ı Mülk ve Tebaa Politikaları ve Bir Sancak” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 2016, s. 1-13.

18 İmar meclisleri 1845 de üç kişiden kurulu inceleme ve araştırma heyetleridir. Görevleri, bölgesel kalkınma ile ilgili fizibilite ve maliyet hesaplarını hazırlamaktır. Lefke İmar Meclis Raporunda, Ahmet Ata, Hilmi Bey Seyid Mustafa Hayri Bey, Ziya Mehmet ve Ragıp Beyin mühri vardır. Bunun sebebi, üç kişilik kurula Bursa Memleket Meclisi üyelerinin eşlik etmesinden kaynaklanmıştır. BOA. AMKT,26/59.

- Nakliyede kullanılan hayvan sayısı yeterlidir.
- Buğday, arpa, yulaf, çavdar, burçak, susam, nohut, mürdümük ve kabluca gibi ürünler yetiştirilmektedir ve üretim kazanın ihtiyaçlarını karşılayacak boyuttadır.
- En revaçlı ve dışarıya satılan ürünler, İpek ve Pamuk'tur.

Dolayısıyla İmar Meclisi Raporunun yansıttığı bu tablo; kazada emek yoğun bir üretimin varlığına işaret eder. Bu noktada kazadaki nüfusun yeterliliği ve niteliği kuşkusuz göz önüne alınması gereken bir gerçekliktir. İşte bu nedenle bir sonraki bölümde işgücü dağılım bilgisi yine İmar meclis raporu temelinde ele alınacak ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

İşgücü dağılımı

4 Ağustos 1845 tarihli İmar Meclisi Raporunda Lefke'nin işgücü dağılımı Tablo 4'te verildiği şekilde tespit edilmiştir;

Tablo 4: Lefke İşgücü Dağılımı

İşgücü/meslek	Kişi	Açıklama
Tüccar	13	Kimlikleri hakkında bilgi yok. Ancak Cizye evrakında kazada ikamet eden veya Lefke'den gelip geçen yabancı ve berath tüccarın varlığına dair bulgular var. ¹⁸
Esnaf	82	Semerci, nalband, berber ve destereci gibi esnaf var; ancak bunlar mesleklerini kış mevsiminde yapıyor.
Erbab-ı ziraat	722	Bunların içinde sadece harir (ipek) ziraatı ile uğraşanlar 356 kişi.
Toplam	817	

Tablodaki bu bulgular; kazadaki toplam işgücünün neredeyse tamamının ziraatla uğraştığını, çiftçilerin de yaklaşık yarısının sadece ipek ziraatı yaptıklarını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Lefkeliler geçimini tarımdan sağlamaktaydı. İpek üretimi de kazanın en önemli gelir kaynağıydı.

19 Mesela ML.VRD.CMH.d, nr. 1166 tasnifli belgede Kenise Mahallesinde mürür ibar eden 23 kişi evasıt 27 kişi edna derecesinde cizye ödeyen kişi, berath 4 kişi ala, 27 kişi evasıt, 11 kişi edna derecesinde cizye ödemektedir. (4 RA 1266 tarihli /18 Ocak 1850) aynı mahallede yerleşiklerden ise; 15 kişi ala 41 kişi evasıt, 29 kişi de edna derecesinde cizye ödemektedir.

Peki ama bu durum sürdürülebilir miydi? Daha doğrusu günümüzde bile doğa koşullarına bağımlılığı devam eden tarımsal üretim kendine yeter koşullar içinde devam ettirilmiş midir? Yoksa Anadolu'da geçimlik ekonomik yapının değişmez bir kısır döngüsü olan kırsal borçluluk Lefke'de de var mıydı? Ya da tam tersi mevcut koşullar içinde tarımsal üretimi veya ipek ticaretini iyileştirme girişimlerinden söz etmek mümkün müdür?

Yanıtı evet olan bu sorular bir sonraki kısımda yine imar meclisinin tespitleri doğrultusunda izah edilmeye çalışılacaktır.

Kırsal borçluluk ve sermaye ihtiyacı

İmar meclisi üyeleri Lefke'de "selem ve murabaha" olmak üzere iki tür borçlanmanın olduğunu rapor etmişlerdi. Bunlardan selem tarzı borçlanma; ürünün hasat öncesi tarlada piyasa koşullarından daha ucuza satılması demektir. Lefkeliler, Bilecik reayasından Mart'ta aldıkları borcu Ağustos'ta %10-12,5 gibi yüksek faiz ödüyorlardı. Hatta vade bir seneye uzarsa faizin %15'e kadar yükseldiği kaydedilmiştir. Literatür bu faiz oranını (%15) devletin meşru kabul ettiği bir oran olarak yazmaktadır.²⁰

Murabaa tarzı borçlanmanın ise yine meclis raporundan anlaşıldığına göre tarımdan ziyade genellikle düğün nişan vb. adetlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa orta halli gelir grubunun düğün eşyası almak için borçlandıkları kaydedilmiştir. Bu kişilerin 500 kuruşa aldıkları eşyalarını düğünden sonra hem 100 kuruşa satmak zorunda kaldıkları hem de kalan borçlarına faiz ödemeye devam ettikleri kaydedilmiştir.

Tarımsal üretimi ve ticareti geliştirmek için ise toplam 200700 kuruş (401,4 kese) sermayeye (iane-i nakdiye) ihtiyaç olduğu yine meclis tarafından tespit edilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 5'te işte söz konusu olan bu sermaye ihtiyacı ve önerilen ödeme takvimi verilmiştir.

20 Atilla AYTEKİN, "XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk" *Kebikeç*, 23, 2007, s. 141-156.

Tablo 5: Lefkelilerin Sermaye İhtiyacı ve Ödeme Planı

Sermaye ihtiyacı	Miktarı (Kr)	Ödeme planı
Tacirlerin	112.000	Kesesine 5 kr faizi 6 ayda asıl malı 4 seneden ödemek üzere
Erbab-ı ziraatin	48.700	Tohumluk ihtiyacı, hasat zamanı ödemek kaydıyla hemen
Kaza ve Yenice-i kebir ve Selçik köylerinin hububat ve dut bahçelerinin üretimini artırmak için Sakarya nehrinden su ikrazı için bend yapılması.	40.000	Halk birbirine kefil olmak ve her sene faiziyle birlikte (kesesine 5 kr) malından 10000 kuruş vermek suretiyle 4 senede ödenmek üzere.
Toplam	200.700	

Kuruluş gerekçesinde bölgesel kalkınmanın maliyetini hazırlama görevi olan İmar Meclisinin Lefke özelinde tespit ettiği bu para acaba Tanzimat yönetimi tarafından karşılanabilmiş midir?

İşte asıl cevaplandırılması gereken soru budur. Ama maalesef elimizdeki kayıtlar bu paranın karşılandığına dair bir veri sunmuyor.²¹ Sadece Lefke'de bir önceki sene kötü hasat nedeniyle köylülerinin ekim yapabilmeleri için "tohumluk" probleminin ortaya çıktığını biliyoruz. Ve bu sorunun tarımsal üretimi sekteye uğratarak kıtlığın yanı sıra vergi mükellefiyetinin de yerine getirilememesi gibi sonuçları anlaşılınca Bursa Mal Sandığından %5 faizle geri ödeme karşılığında borç olarak verildiğini biliyoruz. Olayın seyrine dair belgeler şu bilgileri vermektedir; ellerinde yiyecek dışında ekecek tohumları kalmayan Lefkeliler, Karamürsel limanı aracılığıyla getirilen tohumları, İngiliz tüccardan (kilesi 33 kuruşa buğday, kilesi 20 kuruşa arpa) satın alırlar. Ödeme için nakit paraları olmadığından Bursa Müşiri aracılığı ile aldıkları tohumluk bedelinin ödenmesine yardımcı olunmasını talep ederek bir geri ödeme planı sunarlar. Durum birkaç defa Bursa Müşiri tarafından merkeze iletilir. Olumlu dönüş olmayınca müşir durumun ciddiyeti ve köylülerin talebini bir defa daha ilettikten sonra şu iki noktanın altını çizer. Tanzimat devletinin kırsal borçluluğa

21 Ashında Tensikat-ı mülkiye programı çerçevesinde bir fon oluşturulur. Ancak bu fona tahsis edilen paralar 1843-46 senelerinde göç kuraklık vb. sebeplerle dağıtılmıştır. Dolayısıyla devletin elinde o günkü bütçe koşullarında kalkınma amacıyla kullanılacak nakit bir para yoktur. Bu fona dair bkz. Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası 1839-1876" *Türkiye'nin Sosyal Ekonomik Tarihi 1071-1920*, (Ed) Ö. İzgi, Ü. Nalbantoğlu, Ankara 1980, s. 271-277.

müdahale koşullarını ve bütçe imkânsızlıkları karşısında geliştirilen çözüm yöntemini ortaya çıkaran bu iki husus şunlardır;

Bir, eğer söz konusu tohumluk bedeli karşılanmazsa Lefke'nin sadece aşar geliri değil vergi-i mahsusa vergi gelirlerinde de düşme olacağı, İki, tohumluk bedelinin, daha önce örnekleri görüldüğü gibi Bursa Mal Sandığından ödenmesi karşılığında %5 faiz ile köylülere ödeme takviminin oluşturulmasıdır.

Bu plan, yukarıda da işarete edildiği gibi merkez tarafından kabul edilip onaylanmıştır. Sonrasında da aşağıdaki Tablo 6'da görüldüğü gibi, Lefke'nin mahalle ve köylerinde kaç kişiye hangi miktarda hangi fiyatla ve toplam hangi bedel karşılığında tohumluğun verildiğine dair ayrıntılar kaydedilip köylüler, muhtar ve imam birbirine kefil kılınarak dağıtım yapılmıştır.²²

Tablo 6: Bedeli Bursa Mal Sandığından Ödenen Tohumluğun Tevzi

Mahalel/köy	Buğday			Arpa			Toplam Bedel (kr)	Tevziat (nefer)
	F (kr)	M (kile)	B (Kr)	F (kr)	M (Kile)	B (kr)		
Cami-i kebir	33,10	65	2161,10	20	30	640	2801,10	12
Balaban	33,10	178	6217	20	71	1421	7637	42
Dere	33,10	124,5	4139	20	74,5	690	4829,25	26
Hacı hamza	33,10	66	2194,5	20	35	700	2894,5	14
Sığırlık	33,10	69	2294	20	24	480	2774,10	13
Kenise (reaya)	33,10	17	565,10	-	-	-	565i10	3
Mededli	33,10	371,5	1435,10	20	183	3660	18012,10	50
Balçıkhisar	33,10	89	2959,10	20	35	700	3659,10	21
Avdan	33,10	86	2527	20	14	280	2807	10
Yenice-i sağır	33,10	85	2826,10	20	15	300	3126,10	15
Akçapınar	33,10	119	3956,30	20	5	100	4056,30	28
Ciciler	33,10	85,5	2842,35	20	10,5	310	3152,35	23
Düzmeşe	33,10	309,5	11274,5	20	106	2120	13394,15	31
Kızılca	33,10	28	931,5	-	-	-	931,5	6
Yenice-i kebir	33,10	495,5	16475	20	165,5	3310	19785	60

22 BOA. ML MSF.d, nr. 7170 Tohumluk tevzi 27 Mayıs 1846 rakamlar belgenin orijinal kayıtlarıdır. Toplam bedel verili rakamlar üzerinden tekrar hesaplanırsa küçük de olsa bazı hatalar vardır.

Üyük	33,10	59	1961,35	20	9,5	190	2151,35	21
Eğirce	33,10	130,5	4339	20	65,3	1315	5654	33
Dereyük	33,10	90	2992,3	20	13	260	3202,5	22
Karaağaç	33,10	189	6284	20	16,5	330	6614,12	29
Soğucakpınar	33,10	201,5	6699,35	20	69,5	1390	8089,35	35
Kızılöz	33,10	92	3059	20	21	130	3189	20
Kaçıkcı	33,10	120	3990	20	42,5	750	4840	14
Selçik	33,10	160	5821	20	96	1980	7801	32
Borucak	33,10	70,5	2344,05	20	40	800	3144,05	13
İncirli	33,10	154	5120,20	-	-	-	5120,20	29
Beşeler	33,10	16	532	-	-	-	532	4
Çiftlik	33,10	42	1396	20	10	200	1596,20	10
Belenalan	33,10	90	29942	20	16	320	3312,5	22
Ericcek	33,10	34	130,5	20	21	420	1550,20	9
-----	33,10	122,5	4405,25	20	78	1760	5965,25	16
Tabii	33,10	130,1	4330,30	20	30,5	610	4940,30	46
Genel toplam bedel							160000,05	

Bu noktada son bir hususun daha altını çizmek isterim. Tabloda görüldüğü gibi tüccardan alınan buğdayın kile fiyatı 33,10 kuruş, arpanın ise 20 kuruştur. Bu fiyatları Lefke mahalle ve köylerinin 1845 tarihli temettuat defterlerindeki aşar vergisi hesaplanırken kaydedilen tarifelerle (buğday 15 kuruş, arpa 6-5 kuruş) kıyasladığımda tohumluk buğday ve arpanın fiyatının epey yüksek olduğunu söyleyebilirim. Yani üç yıl önceki temettuat defterlerindeki tarifeden çok pahalıya tüccardan tohumluk alınmıştır.

Vergi Meselesi

Bu başlık altında kastedilen vergi, “ancemaatin, komşuca kardeşçe paylaşılan ya da konsolide vergi” olarak tanımlanan vergi-yi mahsusadır. Vergi-yi mahsus, Tanzimat’ın eşit vergilendirme vaadi paralelinde, vergi kaynağı, vergi yükü ve vergi tarh ve tevezine dair yeni düzenlemelerin getirildiği bir vergilendirme idi. Şöyle ki; Tanzimat’tan önce iki tür vergi mükellefiyeti vardı. Birincisi aşar/öşür, cizye, haraç gibi vergileri

içeren şer'i vergilendirme, ikincisi ise sayıları yüze varan ayni ve nakdi yükümlülükleri içeren örf'i vergilendirme.²³

Tanzimat, şer'i vergilerin tahsil ve toplanmasında yeni düzenlemeler getirmişti. Ancak asıl değişim (ya da iyileştirmeler) örfi vergilendirme konusunda yapılmıştır. Yazının en başında bahsettiğim mali merkezleşme hedefinin odağındaki meselelerden birisi “yerleşim yerlerinin ve hanelerin hal ve tahammülüne” göre dağıtımını planlanan bu vergilendirme anlayışı vardı. Bu bağlamda önce bir yerleşim yerinde Tanzimat öncesinde ödenen farklı nitelikteki örfi vergiler toplam değer olarak tek bir kalemden nakdi konsolide vergi niteliğine haiz kılınmıştır. Sonrasında da tespit edilen bu vergi yükünün hanelerin ödeme gücüne göre tarh ve dağıtımın yapılması için servet ve gelir sayımları başlatılmıştır.²⁴ Arşivin en önemli kaynak gruplarından olan temettuat sayımları işte bu kayıtları içerir.

Lefke'de 1845 temettuat sayımlarının yapıldığı kazalardan birisidir. Sayımın sonuçlarının kesinleşmesi 16 Şubat 1846'ya dek sürmüştür. Bu tarihte Hüdavendigâr valisi ve defterdarı temettuat sayım sonuçlarını merkeze ilemiştir.²⁵

Tablo 7'de merkeze iletilen sayım sonuçları, Tablo 8'de de aynı sayım sonuçlarının mahalle ve köyler özelindeki durumu gösterilmiştir;

Tablo 7: Lefke'nin 1845 temettuat sayım sonuçları

Lefke'nin toplam temettuatı (Kuruş)	Vergi-yi mahsusası (Kuruş)	Temettuat/vergi oranı %
2392076	150708	6,3

Tablo 8: Lefke'nin mahalle ve köylerine göre 1845 sayım kayıtları

BOA.ML.VRD. TMT.d.	Mahalle/köy	Temettuat	Vergi-yi mahsusa 1260
8859	Cami-i cedit	48225	2365
8850	Cami-i kebir	70460	4085
8867	Balaban	138456	6680

23 Osmanlı vergi yükümlülüğü hakkında bkz. A. Tabakoğlu, "Tekalif", *DİA*, cilt 40, s. 336-337.

24 Hal ve tahammüle göre vergi dağıtımını sağlamak amacıyla Servet ve gelir sayımları yapma girişimi 2. Mahmut döneminde başlamıştır. Daha sonra 1840 ve 1845'te yapılmıştır. bkz. A. Efe, "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı: 2, 2016, s. 23-46.

25 BOA. AMKT, nr.34/94.

8862	Dere	121053	5705
8856	Hacıhamza	67690	3600
8860	Sığırlık	84945	4860
8861	Mengere(reaya)	64780	5458
8853	Kenise(reaya)	28085	9545
8870	Mededli	285000	15000
8847	Kuzguncu	46770	3100
8849	Kızılöz	39797	3000
8855	Yenice-i Kebir	126790	8500
8869	Yenice-i Sağır	69000	4000
8858	Borucak	43330	3200
8864	Avdan	19235	1100
8872	Karaağaç	95475	7200
8873	Balçıkhisar	46915	3000
8851	Akçapınar	45536	3000
8863	Dereyük	43517	3400
8868	Eğerce	117950	6000
8874	Düzmeşe	80170	4600
8852	Bereket	71380	5150
8865	Kaşıkcı	42285	2900
8866	İncirli	118907	6000
8869	Ericek	9945	900
8876	Üyük	29480	2230
8845	Çiftlik	29135	2750
8846	Beşeler	4180	muaf
8848	Belenalan	95490	7700
8854	Soğucak Pınar	118915	8300
8857	Ciciler	43395	3100
8871	Selçik	78750	4100
Toplam		2325041	150528

Tablo 7 ve 8'de görüldüğü gibi, Lefke'nin ne temettuata oranla toplam vergi yükü ne de köy ve mahaller bazında vergi yükünün dağıtımı yüksek değildir. Üstelik Tanzimat'ın tüm muafiyetleri kaldırarak vergi

yükümlülüğü tabanını genişletme amacına rağmen Beşeler köyünün vergi muafiyetinin devam ettiği görülür.

Nitekim merkezde Ceride Muhasebesinin 1847 senesinde yürüttüğü idari birimlerin vergi yükü ve temettuat miktarı mukayese çalışmaları;

- Anadolu'da bazı sancakların vergi yükünün ağır olduğu,
- Anadolu'da aralarında Bilecik'in (ve tabii ki Lefke'nin) de bulunduğu bazı, Rumeli'de çoğu sancağın vergi yükünün düşük olduğu,
- Pek az sancağın da vergi yükünün makul olduğu bir tabloyu Tanzimat bürokratlarının karşısına çıkarmıştır.

Hal böyle olunca da; vergi yükü ağır olan sancaklara indirim, vergi yükü düşük olan sancakların vergisine tahammülleri oranında zam yapılması, toplam vergi yükü makul görünen sancakların da vergi tevzinin kazalar nezdinde yeniden dağıtılması kararı alınmıştır.²⁶

İşte bu kararlar doğrultusunda Bilecik sancağı toplam vergi yükü olan 3.304.542 kuruşa, 204.713 kuruşluk zam yapılır. %11 oranına tekabül eden bu zam kazalar nezdinde dağıtılır. Söz konusu yeni dağıtım tablo 9'da gösterildiği gibidir.²⁷

Tablo 9: Lefke'de Sayım Sonuçlarına Göre Vergi İyileştirmeleri²⁸

Mahalle/köy	Temettuat	1260/1844 (1)	1263/Haziran 1847 (2)	1263/Haziran 1847 (3)
Cami-i cedit	48225	2365	2756	2255
Cami-i kebir	70460	4085	4174	3850
Balaban	138456	6680	8296	6521
Dere	121053	5705	6623	5635
Hacıhamza	67690	3600	3947	3198
Sığırlık	84945	4860	5054	4920

26 BOA. İ.Mes.Müh., 147, 30 Temmuz 1847/ 16 Ş 1263, sürecin ayrıntıları için A. Efe, "1845 Sayım Sonuçları Ne Oldu?" *History Studies*, Volume 8 Issue 1 A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder March 2016, s. 19-35.

27 Bilecik'in toplam temettuatı: 29243877 vergiy-i mahsusası 3304542 temettuat vergi oranı yüzde 11, 2 dir. Bkz. Efe, Üç Vergi Sayımı, s. 25.

28 Tablo 9'da ki verilerden: (1): Tablo 8'deki MLVRD.TMT. d. defter numaraları temelinde düzenlenmiştir. (2):MLVRD.d. nr. 1554 (17.06.1263/ 1 Haziran 1847) orijinal vergiler kese cinsinden kaydedilmiş. 1 kese 500 kuruş hesabı ile tablodaki veriler kuruş cinsine dönüştürülmüştür. Toplam değer defterde 167556,5, 10 şeklinde kayıtlı ilk sayfasında ama defter sonunda 335 kese 113,5 kuruş kuruş kaydı vardır. Bunun kuruş karşılığı 1675113,5. (3): MLVRD d. Nr. 1013 (3.07.1263/17 Haziran 1847) tensikat mülkiye usulünce değişiklik yapılmış. Defterde sadece düzenleme yapılan köylerin vergi yükleri kayıtlıdır.

Mengere(reaya)	64780	5458	17000	6762
Kenise(reaya)	28085	9545		9673
Mededli	285000	15000	16050	14980
Kuzguncu	46770	3100	3470	3090
Kızılöz	39797	3000	3355	
Yenice-İ Kebir	126790	8500	9625	8285
Yenice-İ Sağır	69000	4000	4482	3690
Borucak	43330	3200	3580	3090
Avdan	19235	1100	1270	
Karaağaç	95475	7200	8107	8485
Balçıkhisar	46915	3000	3355	3690
Akçapınar	45536	3000	3583,5	
Dereyük	43517	3400	3658	2990
Eğerce	117950	6000	6715	
Düzmeşe	80170	4600	5368	
Bereket	71380	5150	5758	
Kaşıkcı	42285	2900	2984	2790
İncirli	118907	6000	6435	
Ericik	9945	900	885	
Üyük	29480	2230	2831	2600
Çiftlik	29135	2750	3074	
Beşeler	4180	Muaf		
Belenalan	95490	7700	8232	
Soğucak Pınar	118915	8300	9515	7990
Ciciler	43395	3100	3480	2990
Selçik	78750	4100	4471	3690
Toplam	2325041	150528	167556,5, 10	

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Lefke'nin 1844 vergi yüküne göre toplam vergi yükünde 150528 kuruşluk (%11) bir artış yapılır. Ancak bu artışın ilk dağıtımını doğrudan tevzi edilmez. Tablodan da anlaşılacağı gibi Haziran ayı boyunca yürütülen çalışmalar neticesinde bazı kazaların vergi yükünün yeniden değiştirilir. Dolayısıyla 1845 sayım sonuçları paralelinde merkez ve taşra da yürütülen vergi iyileştirmeleri neticesinde Lefke'nin toplam vergi yükünde artış yapılmış. Ama bu artışın dağıtımında ilk dağıtıma

kıyasla Mengere ve Kenise²⁹ reaya mahalleleri ile Karaağaç köyü dışında tüm köy ve mahallerin vergi yükü dağılımında indirim sağlanmıştır.

Ne var ki, bu yeni düzenlemelerin “sabit değişmez bir vergi yükünü” getirdiğini de söyleyemeyiz. Yaşanan gelişimlere dayalı olarak vergi yükünde yeniden düzenleme yapılmıştır. Mesela Ocak 1849’da (1265 senesi) Kolera salgını nedeniyle yapılan masraf, Lefke’nin toplam vergisine bir defaya mahsus 7 bin 90 kuruş ek zam yapılarak yansıtılmıştır.³⁰

Son olarak Tanzimat yıllarında Lefke’de bir doktor ve 4 okulun olduğu; ancak ipek hasatı döneminde öğrencilerin ailelerine yardımcı olacağı gerekçesi ile okulun tatil edildiği bilgisinin meclis raporu kanalıyla tespit edildiğini belirtmek isterim.

Kaynakça

Arşiv kayıtları (BOA)

İrade Dahiliye (İ.DH.): nr. 515, 186/10377.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.Mes.Müh.): nr.147.

İrade Meclisi Vala (İMVL): nr.245/49.

Maliye Mektubi (ML.MKT): nr.115, 117.

Hatt-I Hümayun (HAT) : nr.757/35788.

Cevdet Askeriye (C.AS) nr.564/ 23775.

Cevdet Sıhiyye (C.SH) nr.24/1152

Maliye Masraf Defterleri (ML.MSF.d) : nr. 1517, 1403, 7170.

Maliye Varidat Defterleri Cizye defterleri (ML VRD.CMH.d): nr.1166.

Maliye Varidat Defterleri (ML.VRD.d): nr.1013, 1554,

Maliye Varidat Temettuat (ML.VRD. TMT.d): nr. 8859, 8850,8867, 8862, 8856, 8860, 8861, 8853, 8870, 8847, 8849, 8855, 8869, 8858, 8864, 8872, 8873, 8851, 8863, 8868, 8874, 8852, 8865, 8866, 8869, 8876, 8845, 8846, 8848, 8854, 8857, 8871.

Babıali Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemi (BEO. AMKT): nr. 35/94, 26/59, 40/2, 36/72,26/74

Kitap Makale ve Tez

Aytekin, Atilla “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk” *Ke-bikeç*, 23, 2007, s.141-156.

29 Kenise, reaya mahallesidir. Bazı kaynaklarda “kilise” mahallesi olarak geçer. Bu yazı da Kenise isminin kullanılması temettuat kayıtlarındaki yazılışın esas alınmasından kaynaklanmıştır.

30 BOA. İ.DH, 186/10377, BOA. C.SH, nr. 24/1152.

- Çadircı, Musa, *Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)*, İmge Yay. Ankara 2007, s. 121-123.
- Efe, Ayla, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları: Silistre Örneği" *Karadeniz Araştırmaları*,22, 2009, s. 87.
-"Tanzimat'ın Misyon ve Vizyonu: Ülkenin Zenginleşmesi, Halkın Refah Seviyesinin Yükseltilmesi" *Musa Çadircıya Armağan Yazılar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 111.
-Tanzimat Devleti İmar ı Mülk ve Tebaa Politikaları ve Bir Sancak" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 2016, 1-13.
-, "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı" *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2, 2016, s. 23-46.
-,"1845 Sayım Sonuçları Ne Oldu?" *History Studies*, 8, A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder March 2016, s. 19-35
-, *Muhassıllık Teşkilatı*, Yayınlanmamış Dok Tezi, Eskişehir 2002.
- Güran, Tevfik "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası 1839-1876" *Türkiye'nin Sosyal Ekonomik Tarihi 1071-1920*, (Ed) Ö. İzgi, Ü. Nalbantoğlu, Ankara 1980, s. 271-277.
- Tabakoğlu," A. Tekalif" *D.İ.A.*, 40, s. 336-337.